

V. PARKHOMENKO

Mykolaiv

**THE ARMED FORCES OF THE UPR DIRECTORY (1918–1919)
IN THE MEMOIRS OF CONTEMPORARIES**

In article on materials of memoirist considers the process of formation and development of the armed forces of the UPR Directory (1918–1919). Examines such phenomena as otamanschina, the Association of Galician army and UPR army, the influence of the political confrontation between the leaders WUPR and Directories on the combat effectiveness of the armed forces. Emphasizes the importance of studying memoirists as a unique source for the history of the Ukrainian revolution.

Key words: memoirs, Directory, otamanschina, armed forces.

В. А. ПАРХОМЕНКО

г. Николаев

**ВООРУЖЕННЫЕ СИЛЫ ДИРЕКТОРИИ УНР (1918–1919 гг.)
В ВОСПОМИНАНИЯХ СОВРЕМЕННОКОВ**

В статье на материалах мемуаристики освещается процесс становления и развития вооруженных сил Директории УНР (1918–1919 гг.). Рассматриваются такие явления как «атаманщина», объединение Галицкой армии и армии УНР, влияние политического противостояния между лидерами ЗОУНР и Директории на боеспособность вооруженных сил. Подчеркивается важность изучения мемуаристики как уникального источника по истории Украинской революции.

Ключевые слова: мемуары, Директория, атаманщина, вооруженные силы.

Стаття надійшла до редколегії 10.10.2015

УДК 930.1(430)

М. І. РУСАНОВА

м. Старобіль

marinarusanova2007@yandex.ru

**ІМПЕРІАЛІСТИЧНИЙ ДИСКУРС У БРИТАНСЬКІЙ
ІСТОРІОГРАФІЇ: АПОЛОГЕТИЧНИЙ НАПРЯМОК**

Однією з провідних тенденцій у сучасній суспільній думці є реанімація поняття «імперія». Для британців існування імперії завжди було істотним фрагментом англійської картини світу в цілому. Вчені Великої Британії завжди проводили велику кількість досліджень, що розглядали політику колоніальних захоплень і характер функціонування імперій як у апологетичному, так і критичному дусі. Більшість дослідників згодні, що імперії ніколи не бувають безкорисні, але вони вважають, що саме британська імперія надала той порядок, який хоч і мав свої недоліки, але переваг мав набагато більше.

Ключові слова: імперія, Великобританія, ліберальна імперія, новий ліберальний імперіалізм.

«Імперія» є одним з найбільш спірних термінів у сучасній історичній науці. Якщо років 10–15 тому він ніс у собі переважно негативну конотацію, то тепер термін «імперія» навіть серед ліберально мислячих авторів більше не вживається в емоційно-негативному контексті. Переосмислюючи минуле, багато істориків стали вважати, що протягом історії існували імперії, які були благом, бо призводили до збільшення добробут усього світу.

Починаючи з другої половини 90-х років минулого століття зростає кількість фундаментальних досліджень імперій. У 1998–1999 рр. виходить «ревізійністський» п'ятитомник «The Oxford history of the British Empire». У 2001 р. з'являються «The Cambridge Illustrated History of the British Empire» під редакцією одного з найбільших фахівців з цієї проблематики П. Дж. Маршалла, і «Empires» під редакцією С. Ю. Оллок, Т. Н. Д'Альтруа, Л. Д. Морісон і К. М. Сінополі.

Для британців існування імперії завжди було істотним фрагментом англійської картини світу в цілому. Тому не дивно, що вчені Великої Британії завжди проводили і проводять велику кількість досліджень, що розглядають політику колоніальних захоплень і характер функціонування імперій як у апологетичному, так і критичному дусі.

Розробку концепції «імперії» пов'язують з ім'ям відомого англійського мислителя, географа і математика Джона Ді. Саме йому належить поява самого терміну «Британська імперія» і розробка концепції прав Англії на колоніальні завоювання і домінування в світі [1]. Ці ідеї не відійшли в забуття і були сприйняті вже на новому переломному етапі розвитку Великої Британії – в кінці XIX – початку XX ст., коли англійці приступили до масштабних завоювань. Подальша розробка концепції «імперії» відбулася пізніше, в період розквіту колоніальних систем на зламі XIX–XX століть. Найбільш яскравим виразником британської імперської ідеї в цей період став підприємець і політик Сесіл Родс. «Я стверджую, – писав він, – що ми – найкраща нація в світі, і чим більшу частину світу ми заселимо, тим краще буде для людства» [2].

Розширення власної території за рахунок іншої держави, багато в чому суперечить ідеям лібералізму. Тому дивним є той факт, що одним з мислителів - апологетів британської імперської думки, був Джон Стюарт Мілль, який вніс основний внесок у філософію лібералізму. Він навіть згодом включив ідею прогресивного колоніального правління в своє класичне викладення ліберальних цінностей.

«Він перетворив мотиви імперського завоювання та експлуатації в піднесені мотиви цивілізаторської місії і м'якого патерналізму, що йшли на користь тим, до кого вони застосовувалися, незалежно від того – усвідомлювали вони це чи ні», – писав британський вчений Томас Макартур [2].

За словами Мілля, якщо в суспільстві не існує зародка самоорганізуючої діяльності, то його єдина надія на можливість подальшого розвитку полягає в шансі коли-небудь дочекатись доброго та освіченого деспота. При деспотизмі рідному добрий деспот є явище рідкісне і швидкоплинне; але якщо народ пе-

ребує під владою іншого народу, більш цивілізованого, то останній повинен бути спроможним настільки, щоб поставляти цих деспотів безперервно [3].

Основним нормативним критерієм, який повинен вирішити питання – чи має право одна держава підпорядкувати собі іншу, повинен бути критерій корисності. Мілль протиставляє свободу з її незалежністю, індивідуальністю, розумом, прогресом – звичаям, з їх несвободою і відсталістю. Для нього повноцінний розвиток здібностей індивіда і видів потребує індивідуальної свободи, а головним ворогом розвитку являється дотримання звичаїв, що не сприяють розвитку даних здібностей. У цивілізованих суспільствах, де існує простір для свободи, кожна особа стає незалежним центром поліпшення, а в нецивілізованих – диких чи варварських суспільствах, де правлять звичаї, людське життя приходиться у стан застою або виродження. Деспотизм звичаю всюди становить перешкоду для особистісного розвитку, перебуваючи в безперервному антагонізмі зі схильністю людини прагнути до досягнення чого-небудь кращого [4].

Саме той факт, що неєвропейський спосіб життя і представляє цей деспотизм звичаю, який перешкоджає розвитку здібностей та інтересів людини як прогресивної істоти, і є для нього виправданням існування імперії. «У деяких випадках необхідно управління колоніями з боку вільної держави, за умови, звичайно, що правління буде здійснюватися в інтересах тих, ким правлять. Цей спосіб управління так само законний, як і всякий інший, якщо він при відомій мірі цивілізації підвладного найбільш сприяє його переходу до вищого ступеня розвитку» [3].

У своєму трактаті «Про свободу» Мілль стверджує: необхідно кожному жити так, як він сам вважає за краще, ніж примушуючи кожного жити так, як визнають за краще інші. Але Мілль пояснює, що цей принцип застосовується лише до людини, яка знаходиться в повному володінні своїми здібностями. Він непридатний до дітей і відсталих товариств, які знаходяться в такому стані, який справедливо може бути названо станом дитячим. Для останніх прогрес виявляється настільки складним, що в цьому випадку досягнення прогресу

су може виправдовувати з боку правителя такі дії, які не співпадають з вимогами свободи, тому що в протилежному випадку всякий прогрес, можливо, був би абсолютно недосяжний [4].

Таким чином, він не бачить злочину проти свободи в деспотизмі, коли йде мова про народи варварські, і коли при цьому його дії мають на меті прогрес і насправді призводять до прогресу [4]. Він навіть виводить поняття «цивілізаторського деспотизму», який найкраще може бути здійснений вже цивілізованою нацією, що не переслідує корисливих зовнішньополітичних цілей (на зразок Англії), а не місцевими правителями.

Принцип невтручання у внутрішні справи інших суверенних націй, який лежить в основі сучасного міжнародного права стосується, за твердженням Мілля, лише відносин між цивілізованими країнами. Існування таких правил передбачає взаємність, а варвари до неї нездатні. Для них навіть буде корисніше, якщо вони будуть завойовані і підкорені чужоземцями. «Ніхто не в праві вимагати дотримання священних зобов'язань, що існують у цивілізованих націй, по відношенню до тих, для кого національність і незалежність є або злом, або в кращому випадку сумнівним благом ... Всякий, хто оголошує правління варварськими народами порушенням закону народів, виявляє свою явну необізнаність у предметі ... У варварів немає ніяких прав нації, вони спочатку повинні заслужити таке ставлення до себе, ставши нею» [3].

Свій максимальний розвиток ідея імперії як блага для «варварів» отримала в роботах професора Кембриджу Дж. Р. Сілі. Саме він наприкінці XIX століття вперше використав термін «ліберальна імперія». Він розвивав ідею про те, що Британська імперія – це перша в світі ліберальна імперія, в якій поєднуються основи державної могутності та громадянські свободи. Більш того, ця імперія – це насамперед певний комплекс зобов'язань перед народами колоній, які ще не досягли належного розвитку для самостійного існування, і задача Британії – нести їм цивілізацію [5, 140].

Дж. Сілі навіть вважав, що використовувати слово «імперія» не зовсім коректно по відношенню до Великої Британії, – просто поки

не придумано кращої назви. З усіма іншими імперіями її ріднить лише обширність території і те, що вона «являє собою агрегат провінцій, кожна з яких має уряд, висланий з головної політичної квартири». Але у неї відсутнє головна визначальна риса імперії – вона не носить насильницький характер, який прирікав більшість імперій на занепад [5, 37].

На його думку, Британській імперії вдалося уникнути цього, тому що в процесі розширення вона займала такі частини земної кулі, які через свою малу заселеність давали повний простір новим поселенням. У них вистачало землі для кожного, хто бажав там селитися, а тубільні раси були настільки слабо розвинені, що не могли протистояти навіть уявній конкуренції (не кажучи про матеріальну) силі англійських переселенців [5, 38]. Таким чином, вона одночасно поширювала і державу, і націю – на відміну від інших імперій, які на завойованих землях зустрічали інші, з якими їм доводилося надалі конкурувати.

Сілі був переконаний, що та невелика кількість населення, що могла зустрітися англійцям в нових поселеннях, не псувала гомогенність англійської імперії. «Велика Британія за національністю однорідна. Якщо англійці на самих Британських островах цілком усвідомлюють себе єдиною нацією, незважаючи на те що в Уельсі, в Шотландії та Ірландії є кельтська кров ... тому ми вправі допустити, що проживаючі в англійських колоніях численні французи, голландці, кафрі і маорі не порушують її етнічного цілого» [5, 58].

На думку Сілі, Велика Британія власне стала імперією «з неувважності», а не для досягнення якихось особистих вигод. На противагу більшості імперій ранніх епох, Британська імперія ґрунтувалася тільки на благодійних засадах. Наприклад, Велика Британія не отримувала прямої данини від Індії, і прибутки від індійських платників податків не надходили безпосередньо в королівську скарбницю. Британці дали Індії мир і безпеку, а натомість отримали всі «переваги» відкритого незахищеного ринку і невдячність з боку жителів колоній. «Можливо, наша західна цивілізація не так вже й гарна, як ми звикли вважати. Але в порівнянні з римським імперіалізмом світло, яке ми несемо, не менш реальне але,

можливо, менш привабливе і приймається з меншою вдячністю». Існувати така ліберальна імперія могла тільки до тих пір, доки вона не підтримувалася значними військовими силами. У цьому і основний принцип її існування - така була його думка [5, 12].

Одним із сучасних представників апологетичного спрямування ліберального імперіалізму є британський ідеолог і дипломат Роберт Купер. Саме він в епоху, коли ойкумена розширилася до планетарного масштабу, і «вільних просторів» для експансії більше немає, намагається відстояти постулати «нового ліберального імперіалізму», що повторюють в сучасній інтерпретації ідеї, висловлені ще в XIX столітті.

Роберт Купер вважає, що в сучасному світі немає місця імперіям, і неокантіанська модель держави, що прийшла в ЄС на заміну Вестфальським принципам політичного реалізму, вимагає «м'якої міці» на міжнародній арені. Однак – уточнив він, європейський досвід по створенню неокантіанського простору дуже ускладнений, оскільки неможливо цей простір миттєво перенести на інший світ, де військова сила все ще залишається істотним політичним інструментом. Тому-то і необхідно відродити практику імперій, але вже в новому, сучасному варіанті [6, 40].

Купер виділяє три типи держав, що існують в сучасному світі: по-перше, це контрсучасні держави (Афганістан, Сомалі), в яких панує беззаконня, по-друге – «сучасні держави» (Індія, Бразилія, Китай), що переслідують національні інтереси, і по-третє – «постсучасні держави» (ЄС, Японія), які прагнуть реалізувати ідеали відкритості, права і взаємної безпеки. Купер закликає використовувати подвійні стандарти: у постсучасному світі діяти на основі законів і колегіальної безпеки, а стикаючись з державами старого типу застосовувати жорсткі методи, які відповідають етапові розвитку, на якому вони знаходяться. «По відношенню до тих, хто все ще живе в XIX столітті, виправдане застосування сили, хитрості, превентивних ударів. Якщо ми знаходимося в джунглях, ми повинні жити за законами джунглів» – пише Купер [6, 41].

Він заявляє, що якщо контрсучасні держави стають занадто небезпечними для Великої

Британії та інших розвинених країн, тим нічого не залишається, окрім як перейти до «оборонного імперіалізму». «Єдиний спосіб здолати хаос – це колонізація», – йдеться в його книзі. – «І зараз потреба в колоніальному управлінні може бути навіть більшою, ніж в XIX столітті» [6, 42].

Крім протистояння хаосу, сучасний імперіалізм може ґрунтуватись на якійсь ідеї. Наприклад, щоб переконати своїх підданих ризикувати життям в чужих, охоплених заворушеннями землях, потрібна «глибока впевненість у тому, що країна виконує деяку цивілізаторську місію або (в гіршому випадку), покликана затвердити природну перевагу своєї раси».

Він стверджує, що сучасний імперіалізм – це «імперіалізм нового типу, «постмодерністський імперіалізм», прийнятний для світу, де панують права людини і космополітичні цінності ... імперіалізм, який, як і будь-який імперіалізм, має на меті привнесення порядку і організованості, але ґрунтується сьогодні на принципі добровільної згоди» [6, 140].

Зовсім по-іншому бачить майбутнє сучасного ліберального імперіалізму британський історик Нейл Фергюсон. У своїх роботах Фергюсон намагається довести, що великою імперією в XIX столітті Велика Британія стала виключно завдяки принципів ліберального імперіалізму. При цьому він не тільки оспівує зниклу Британську імперію, але і наполягає на благодетельності цього імперського досвіду та стверджує, що США повинні відкрито і послідовно взяти на себе тягар імперської сили.

У своїх книгах Фергюсон намагається довести, що без імперського минулого європейських держав не було б ані сучасного світу, в якому значна частина людства веде більш-менш стерпне існування, ані глобального поширення ліберальних цінностей, ані, відповідно, самих норм політкоректності та толерантності. Навіть такі явища і процеси, як свобода торгівлі, переміщення робочої сили, експорт капіталу та інвестиції в менш розвинені країни також є наслідком існування Британської імперії. Розвиваючи свою господарську експансію, Британська імперія ставала потужним інструментом європейського культурного впливу. Все це – наслідок «глобалізації», що

здійснювалася «білою людиною» протягом кількох століть, «глобалізації», яка, незважаючи на різного роду жахи і жорстокості, сприяла тотальному скасуванню рабства і створенню міжнародного правового порядку [7, 239].

Він, по суті, розвиває ідеї Мілля і Сіллі про те, що саме британська імперія дала країнам, що до неї входили, уявлення про особисту свободу громадян і про чесний уряд, який нікому не видає ніяких пілг. Як результат – держави, що раніше були британськими колоніями, мали значно більше шансів для досягнення стабільної демократії після здобуття незалежності.

Більш того, автор вважає, що «... добре це чи погано, але знайомий нам сьогодні світ в значній мірі є продуктом імперської Британії», продуктом того, що він назвав «англобалізацією» (Anglobalization). На його думку, британський імперський досвід довів, що «імперія є ефективною формою організації наднаціонального уряду, не відповідаючи при цьому інтересам однієї тільки правлячої нації» [8].

Фергюсон не висловлюється прямо проти деколонізації, яка сталася в 1940–1960-ті роки під впливом національно-визвольних рухів в колоніях і політики гегемонів поствоєнного світу – США і СРСР, які будували, згідно заповітам Вільсона і Леніна, новий політичний універсум, в якому не було підготоване місце старим колоніальним імперіям. Але він приходить до висновку, що «управління світом без імперії не можна назвати успішним» [7, 157].

Він вважає, що ні ЄС, ні світова спільнота не в змозі будуть впоратися з задачею створення нової імперії. Для цього у них недостатньо ні фінансових, ні військових ресурсів. Тому цю місію може взяти на себе тільки США. По суті, це вже імперія. Поки що неформальна імперія мультинаціональних корпорацій, голлівудських фільмів і телепроповідників. Але це не дуже відрізняється від імперії торгових компаній і релігійних місіонерів, якої спочатку була Британська імперія.

Зараз не бажаючи визнавати себе імперією Сполучені Штати виявились змушеними виконувати традиційну імперську роботу, зокрема, щодо зміни «поганих» правителів на

«хороших». Проте, – підкреслює Фергюсон, США виконують імперську місію без будь-якого кіплінгівського піднесення – неохоче і недбало. Вони, наприклад, не вводять пряме («генерал-губернаторське» або окупаційне) правління на завойованих територіях на тривалий час, і прагнуть при першій же можливості вивести війська з «гарячих точок», не піддаючи ризику життя американських солдатів. США для нього – це імперія, яка відмовляється вважати себе імперією. Вона не бажає жертвувати своїм моральним спокоєм і матеріальним благополуччям заради того, щоб увесь світ став більш безпечним для існування. В основі сучасного імперіалізму «лежить чистої води альтруїзм» і прагнення надання допомоги решті країн світу [7, 248].

Єдиними «егоїстичними» цілями імперської експансії, що він готовий визнати є життява необхідність забезпечення безпеки метрополії за рахунок розгрому зовнішніх ворогів, поповнення скарбниці за рахунок податків та інших платежів, що стягуються з підкорених народів, ну і, звичайно, матеріальні «трофеї» – нові землі для колонізації, сировинні ресурси, дорогоцінні метали. Щоб виправдати витрати на завоювання та колонізацію нових земель імперія, як правило, повинна отримувати всі зазначені ресурси за нижчими цінами, ніж це можливо в ході вільного товарообміну з незалежними народами та іншими імперіями [8].

У якості компенсації імперія часто забезпечує своїх громадян «суспільними товарами» – тобто благами, які поширюються не тільки на самих колонізаторів, а й на підкорені народи, та й на треті країни теж. Це можуть бути мир і порядок, зростання торгівлі та інвестицій, вдосконалення освіти (деколи, але не завжди пов'язаної з обертанням в ту чи іншу релігію), або поліпшення матеріальних умов життя. Таким чином, для Фергюсона імперія є не тільки гарантом безпеки, але й носієм цивілізаторської місії, що є повторенням класичних постулатів британської імперської думки [8].

Таким чином, сьогодні ми є свідками не тільки реанімації, але, напевне, і виправдання імперської ідеї. Слово «імперія» входить в наше повсякденне життя в назвах розважальних журналів, компаній, магазинів. При цьому

передбачаються, зрозуміло, виключно позитивні конотації цього слова. І хоча більшість дослідників згодні, що імперії ніколи не бувають безкорисні, але вони вважають, що саме британська імперія надала саме той порядок, який хоч і мав свої недоліки, але переваг мав набагато більше. У будь-якому випадку, на всіх етапах людської історії збережуться держави з більшою і меншою сукупної міццю і продовжить свою дію так звана аксіома Фукідіда, сформульована ще в V столітті до н. е.: «Сильні роблять те, що їм дозволяє їхня міць, а слабкі приймають те, що повинні приймати».

Список використаних джерел

1. John Dee. *Mysteriorum Liber Primus*. — Режим доступу до книги: <http://www.john-dee.org>.
2. Томас Маккарти. Либеральный империализм и дилемма развития [Електронний ресурс]. — Ре-

М. RUSANOVA
Starobilsk

IMPERIALISTIC DISCOURSE IN BRITISH HISTORIOGRAPHY: APOLOGETIC DIRECTION

One of the leading trends in contemporary public opinion resuscitation is the concept of «empire». UK scientists are always carried out a large number of studies that examined the policy of colonial conquest and the functioning of empires in apologetic and critical spirit. For the British Empire has always been the existence of a significant fragment of the English picture of the world as a whole. Most researchers agree that the empire never disinterested, but they also believe that the British Empire was granted the order, which though had its drawbacks, but had much more advantages.

Key words: Empire, Great Britain, Liberal Empire, the New Liberal Imperialism.

М. И. РУСАНОВА
г. Старобельск

ИМПЕРИАЛИСТИЧЕСКИЙ ДИСКУРС В БРИТАНСКОЙ ИСТОРИОГРАФИИ: АПОЛОГЕТИЧЕСКОЕ НАПРАВЛЕНИЕ

Одной из ведущих тенденций в современной общественной мысли является реанимация понятия «империя». Для британцев существование империи всегда было существенным фрагментом английской картины мира в целом. Ученые Великобритании всегда проводили большое количество исследований, рассматривавших политику колониальных захватов и характер функционирования империй как в апологетическом, так и критическом духе. Большинство исследователей согласны с тем, что империи никогда не бывают бескорысны, но они так же считают, что Британская империя предоставила именно тот порядок, который хоть и имел свои недостатки, но достоинств имел гораздо больше. Сегодня мы являемся свидетелями не только реанимации, но и оправдания имперской идеи.

Ключевые слова: империя, Великобритания, либеральная империя, новый либеральный империализм.

жим доступу до статті: http://www.intelros.ru/readroom/logos/6_2006.

3. Джон Стюарт Милль. Представительное правление [Електронний ресурс]. — Режим доступу до книги: <http://fondint.narod.ru/bibl/alf/12m/01/mill/mill2.html>.
4. Джон Стюарт Милль. О свободе [Електронний ресурс]. — Режим доступу до книги: http://www.sotsium.ru/books/102/101/mill_on%20liberty.html.
5. Sir John Robert Seeley. *The expansion of England: two courses of lectures*. — L.: Little, Brown, 1922. — 359 с.
6. Купер Р. Раздор между народами. Порядок и хаос в XXI веке. — М.: Московская школа политических исследований, 2010. — 240 с.
7. Niall Ferguson. *Empire: How Britain Made the Modern World*. — London: Allen Lane, 2003. — 417 с.
8. Нейл Фергюсон. Империализм. Глобализация невозможна без империй // Эксперт. — 2005. — 31 января. — Режим доступа: <http://www.ran-sis.org/index.php?name=Pages&op=page&pid=29>.

Стаття надійшла до редколегії 31.10.2015